

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ABDÜLFETTAH EFENDİ İMZALI HZ. YÛŞA CAMİİ KİTABESİ

Prof. Dr. Ahmet Sacit **AÇIKGÖZOĞLU**¹

Orcid ID: 0000-0001-8559-1003 Makale Geliş Tarihi: 27/10/2020 Makale Kabul Tarihi: 16/11/2020

ÖZ

1814-1896 arası yaşayan ve saraya yakın çevrelerde çok iyi eğitim alan Abdülfettah Efendi yazının en önemli ve gözde çeşitleriyle ilgilenmiş, hattatlığı ile öne çıkmıştır. Bu kadar uzun zaman ve birçok padişah zamanında resmî vazife yapmış, tuğralar tertip edip çekmiş bir hattatın bilinen hayatı ve sanat çalışmaları yanında bilinmeyen yönlerinin araştırılması gerekmektedir. Son yıllarda yapılan tez çalışmaları, bilinmeyenlere ışık tutmaktadır.

Arşiv belgeleri bilhassa Osmanlı'nın son zamanlarında yoğunlukla başvurabileceğimiz malumatlar içerir. Abdülfettah Efendi ile alakalı birçok yazışma, kaynaklarda henüz bulunmayan malumatı havidir. Bunların hepsinin değerlendirildiği bir makale ayrıca düşünülmelidir. Seçilen belgelerde, Yuşa Camii kitabesi için üç şairin hazırladığı eb-cetle tarih düşürülmüş manzum metinler Saray'a yazılarak görüş sorulmuş, biri tercih edilerek Abdülfettah Efendi'nin yazması hususunda irade buyrulmuştur. Kitabedeki mevcut şiirin yazışmalardaki metinden daha uzun olması ve bir kelimenin de farklı geçirilmesi hususları değerlendirilmiştir. Bu yarışma tarzı seçimin, sanat tarihinin önemli konuları arasında yer alan bâni-sanatkâr ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi ve belgelere dayanması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Abdülfettah Efendi, Kitabe, Arşiv, Yûşa Camii

ABSTRACT

ABDELFAHATTAH EFENDI'S INSCRIPTION OF JOSHUA MOSQUE IN TERMS OF ARCHIVE DOCUMENTS

Abdelfattah Efendi, who lived between 1814-1896 and got a very good education within the sphere of the court, was interested with in the most important and popular types of writing and distinguished with his calligraphy. It is necessary to investigate the unknown aspects as well as the known parts and artistic works of a calligrapher's life who had done official duties for a long time and composed tuğras for many sultans. Dissertations made in recent years shed light on the unknown aspects of this calligrapher.

Archive documents especially for the late Ottoman period contain information that we can intensively make reference to. Many correspondences related to Abdelfattah Efendi are containing information that are not available in the literature. An article evaluating all of these should be considered separately. In the selected documents, the poetic texts prepared by three poets for the inscription of Joshua Mosque were transmitted to the Palace and asked about their opinion. Eventually, one of them was preferred and the decision declared as Abdelfattah Efendi to write. The matters that the current poet in the inscription are longer than the text in the correspondence and a word copied differently are assessed. It is important that this contest-like selection is based on documents and reviewed within the framework of the relationship between artist and founder which is the important subjects of the history of the art.

Keywords: Abdelfattah Efendi, Inscription, Archive, Joshua Mosque

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Cilt Ana Sanat Dalı.

Görsel 1
Abdül Fettah
Efendi- Tuğra,
yazı kalıbı, Hadis-i
şerif. 45,5x35,5 cm.
Abdurrahman Kılıç
Koleksiyonu.

1814 yılında Sakız Adası'nda doğan ve aslen Rum olan Abdülfettah Efendi, 1822'de adada çıkan isyanın bastırılması sırasında yetim kalan çocuklar arasından dönemin seraskeri Hüsrev Paşa tarafından alınarak iyi bir eğitim ve İslâmî terbiye üzere yetiştirilmiştir. Dâire-i Askeriye' de Arapça, Farsça, Hesap ve Hendese öğrenirken bir yandan da sülüs, nesih, ta'lik, divânî ve rik'a yazılarını da talim ederek mezun olmuştur (İnal, 1955, s. 24). Sülüs-nesih yazılarını Mustafa Şâkir Efendi' den (ö. 1284/1867) öğrenmiş, 1248/1832'de (Alparslan, 2012, s. 87), ta'lik yazıyı Yesârizâde Mustafa İzzet Efendi' den (ö. 1265/1849) meşk ederek 1262/1846 yılında icâzete layık görülmüştür (Vatansever, 2016, s. 3-5).

Abdülfettah Efendi 1347/1831 yılında sıbyan alayına ve tabur katiplerine rik'a yazı hocalığı yapmış, 1255/1839 tarihlerinde kendisine Sadâret Kâtipliği vazifesi verilmiştir. (Derman, 1988, s. 203). 1845'te Eyyûb Sultan Camii Vakfı, ardından 1846' da Şehzâde Camii Vakfı kaim-makamlıklarını yapmış olup, sonrasında Sivas, Amasya, Aydın evkâf müdürlükleri, Saruhan, Kastamonu, Selânik'te mal müdürlükleri görevlerini ifa ettiği nakledilmiştir (İnal, 1955, s. 24).

1855 yılında Bursa' da meydana gelen depremde büyük bir kısmı yıkılan Bursa Ulu Camii'nin tamiratında, levhalarda ve duvarlardaki hatların onarılması, gerekenlerin yeniden yazılması vazifesini Hattat Şefik Bey'le birlikte yerine getirmişlerdir. Abdülfettah Efendi'ye İstanbul'a döndükten sonra 22 Ağustos 1857/1 Muharrem 1274 tarihinde, madenî para ressamlığı da denilen, darphânede para, madalya ve nişan basanların başı anlamına gelen "Sersikkegen" vazifesi verilmiştir (İnal, 1955, s. 25). Ayrıca yardımcısı Trabzonlu Râsim Efendi'yle birlikte "kâime" adıyla basılan kâğıt paraların kalıplarının hazırlanmasında da vazifeliyken (Derman, 2013, s. 397-401), 1277/1860 yılında filigran yapımını öğrenmek üzere Viyana ve Paris' e gittiğini ve kendisine 1262/1846 yılında layık görülen hâcelik unvânının 1296/1879 yılında bâlâhğa yükseltildiğini, birinci rütbe Mecidi ve birinci rütbe Osmânî nişanlarının da kendisine tevdi edildiğini öğreniyoruz. Vaniköy'deki yalısında 8 Cemâziyelevvel 1314/16 Ekim 1896 tarihinde vefat etmiştir. Ayasofya Camii'nde kılınan cenâze namazının ardından Sultan II. Mahmud Türbesi hazîresine defnolunmuştur (İnal, 1955, s. 25). Mezar taşında şu ibare yazmaktadır: "Hüve'l-bâkî Kudemâ-yı ricâl-i Devlet-i Âliyyeden ve rütbe-i bâlâ-yı ashâb-

dan, sersikkegen-i Cenâb-ı Şehriyârî el-Hâc Abdülfettah Efendi merhûmun rûh-i şeriflerine el-Fâtiha, sene 1314".

Abdülfettah Efendi celi sülüs, celi ta'lik levha ve taş mahkûk eserlerinin yanı sıra maharetle çektiği tuğraları, mimârî yapılarda, levha ve kumaş üzeri işleme halinde günümüze ulaşmıştır. Ömründe beş padişah dönemini de gören Abdülfettah Efendi'nin sırasıyla Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid tuğralarının mevcut olduğunu öğreniyoruz (Derman, 1982, 16-24). Bursa Ulu Camii, Eminönü Yeni Camii, Süleymaniye Camii, Fatih Türbesi, Pertevniyal Valide Sultan Camii, Beylerbeyi Sarayı, Yıldız Hamidiye Camii, Ertuğrul Tekke Camii, Hz. Yuşa Camii Abdülfettah Efendi'nin eserlerinin bir kısmının görülebileceği yerlerdir. Eski adıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivleri olarak anılan Gülhane' deki arşiv binası raflarının tasnifiyle alakalı etiket rakamlar ve oradan bazı levhaların da Abdülfettah Efendi'nin kaleminden çıktığını arşiv müdavimlerinden öğrenmekteyiz. Osmanlı'nın son döneminde vazife yapmış böyle önemli bir hattatın hayatı ve çalışmaları hususunda birçok çalışma ve araştırma yapılmalıdır. Esra Vatansever Şişman tarafından hazırlanan tez ve kendisinin bu belgelerin varlığından bizleri haberdar etmesi bu çalışmamızı kolaylaştırmıştır.

Arşiv belgelerinde Abdülfettah Efendi'nin hayatı, sanatı, çalışmaları gibi konulara dair birçok yazışmanın mevcut olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Kaynaklarda mevcut olan malumatın daha tafsilatlı şekilde arşiv belgelerinde yer aldığı görülmektedir. Mahkemeye ilgili evraklar, ailesi, aldığı nişan ve mükâfatlar, yazdırılacak yazılar, tamiri icap eden yazıların kıymetli olanlarının belirlenmesi, kitabeler, kitabe tamirleri, yurtdışı vazifeleri, maaşı gibi konuların arşiv belgelerinde mevcudiyeti ve Abdülfettah Efendi gibi bir sanatkarın hayatına ışık tutabileceği anlaşılmaktadır. Mesela; Bursa Ulu Cami vazifesinde Şefik Bey ile beraber çalıştıkları kaynaklarda anlatılırken, kendisine resmi vazifenin bildirilmesi ve işin muhtevası ile alakalı bilgilerinin çok sayıda arşiv belgesinden takip edilebileceği görülmüştür. Ayrıca Mücellid Mehmed Efendi'nin ekipte yer aldığına dair kaydı kaynaklarda göremesek de arşiv belgelerinde bulmaktayız (bkz. Belge 1: BOA, İ.DH.00409/27061; A. MKT. MHM 1275. M. 15138/57). Bu sebeple tespit edilen tüm belgelerin değerlendirilmesi ayrı bir çalışmanın konusu olmalıdır.

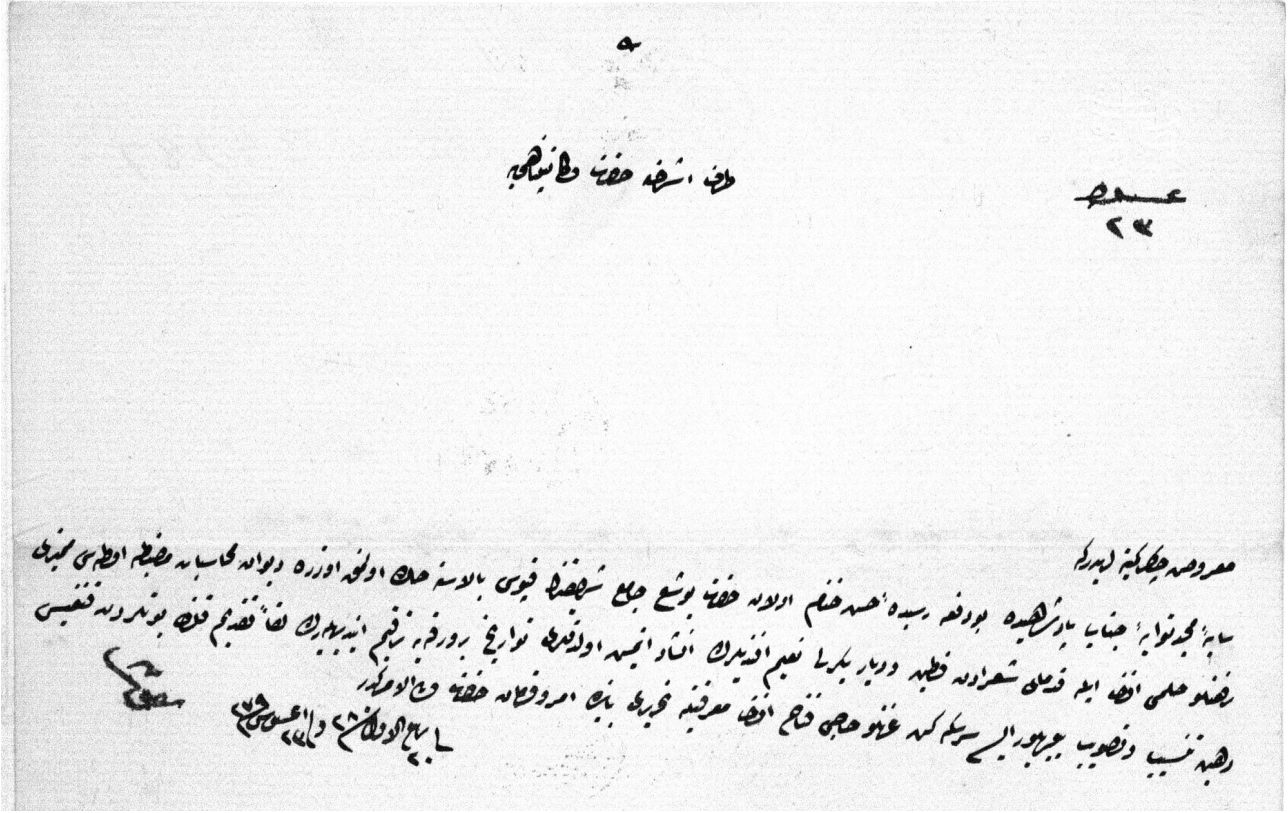
Görsel 2
Abdül Fettah Efendi imzalı Sultan Abdülaziz Tuğrası, Pertevniyal Valide Sultan Camii. Vatansever, 2016, s. 54.

Görsel 3
Celi sülüs zerrindûd levha. TSMK. H 2280/2.

Bu araştırma, sanatkârlar arasındaki münasebeti de ortaya koyabilecek bir mevzuda inceleme ile detaya eğilip Osmanlı Devri'nin son zamanlarında (h.1280/m.1863-64) hakkedilen bir kitabenin tekâmül safhalarına bakarak teâmüle ışık tutmaya çalışmaktadır. Beykoz'da Hz. Yüşa Camii celi ta'lik tamir kitabesi Abdülfettah imzasını taşımaktadır. Meraklıları ve erbabı zaten bu kitabenin Abdülfettah Efendi'nin kaleminden çıktığını bilirler. Abdülfettah Efendi'nin ta'lik yazıları açısından başka çalışmalarda ayrı bir değerlendirmeye konu olabilecek kitabe dört satır halinde tanzim edilmiştir. Üç beyit ve ok-yay tasvirleriyle iki tarafı süslenmiş bir imza satırı mevcuttur. İmzaya koltuk olarak düşünülmüş bu tasarının da Abdülfettah Efendi'ye ait olması pek muhtemeldir. Arşiv belgelerinde tespit edilen yazışmalarla, metnin belirlenmeye çalışılması süreci izlenebilmektedir. Vesikalar, hakkında malumat bulunabilen nadir bir durumu, en azından gelişim süreci belgelenebilmiş bir mevzu-yu gözler önüne sermektedir. Osmanlı Arşivi'nde İ. DH. 00514/34987 numarada üç varak ve A. MKT. MHM 1280. R. 8 277/91 numarada tek varak olan belgelerin orijinallerinden görüntüler ve deşifreler bu hususta dikkatlerinize sunulmuştur.

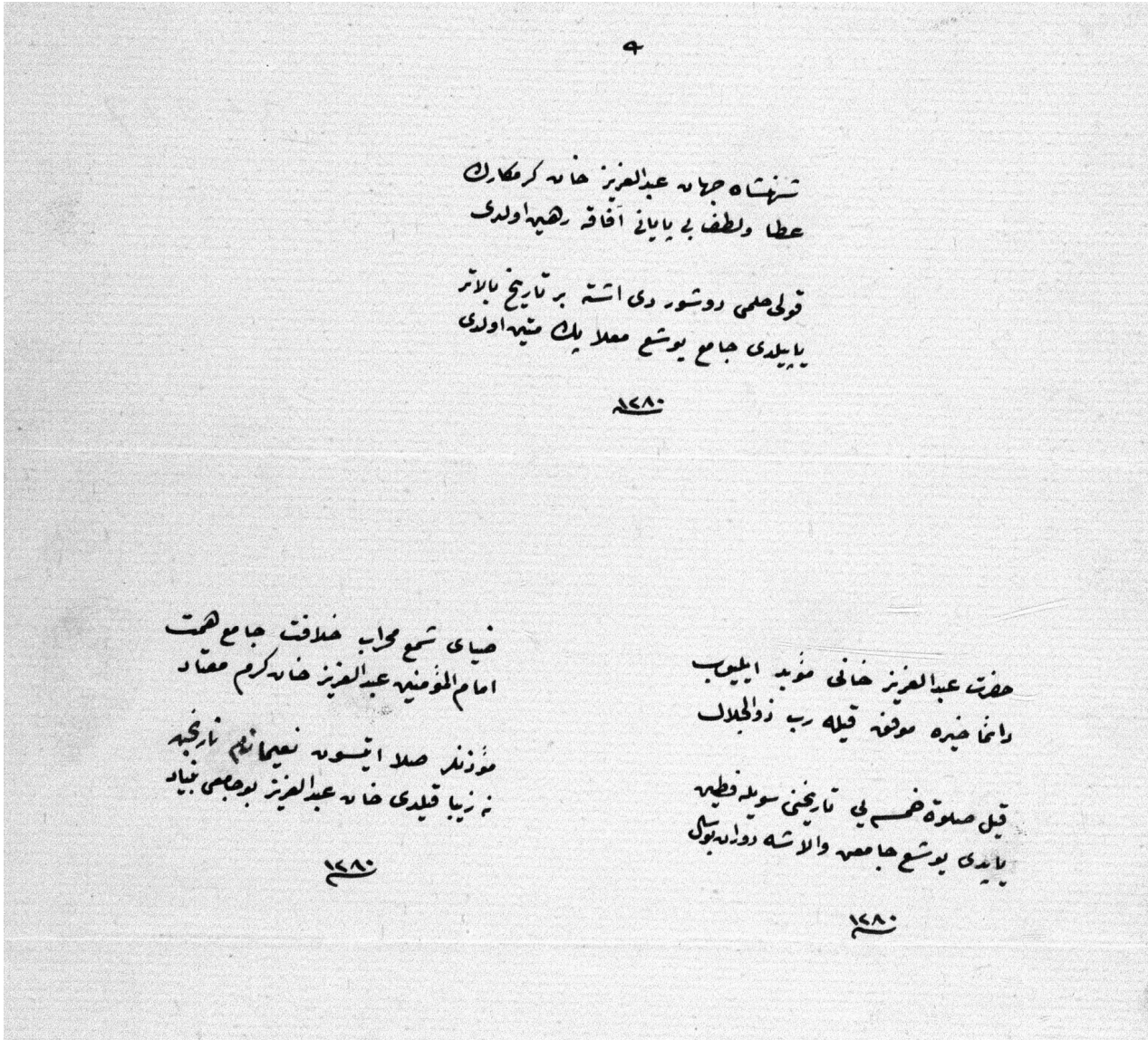
Yüşa Camii Kitabesiyle İlgili Belgelerin Deşifresi

Belge 2: İ. DH. 00514/34987/1

- 1) Taraf-ı eşref-i hazret-i vekâlet-penâhiye
- 2) Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki
- 3) Sâye-i müceddetvâye-i cenâb-ı pâdişâhîde bu defa resîde-i hüsn-ü hitâm olan Hazret-i Yüşâ Camii şerîfinin kapusu bâlâsına hâkk olunmak üzere divân-ı muhasebât mazbata odası mümeyyizi
- 4) ref'atlı Hilmi Efendi ile kudemâ-yi şuarâdan Fatin ve Diyarbekirli Naîm Efendilerin inşâd etmiş oldukları tevârih bir varakaya terkîm ettirilerek leffen takdim kılındı. Bunlardan kangisi
- 5) rehîn tensîb ve tasvîb buyrulur ise Sersikkegen izzetli Hacı Fettah Efendi marifetiyle tahriri bâbında emr ü فرمان hazret-i veliyyü'l-emrindir Fî 20 Rebîü'l-evvel, sene 280 ve fî 23 Ağustos, sene 279

Belge 3: İ. DH. 00514/34987/2

Şehinşâh-ı cihan Abdülaziz Hân-ı keremkârın
Atâ ve lütf-ı bîpâyâmî âfâka değin oldu

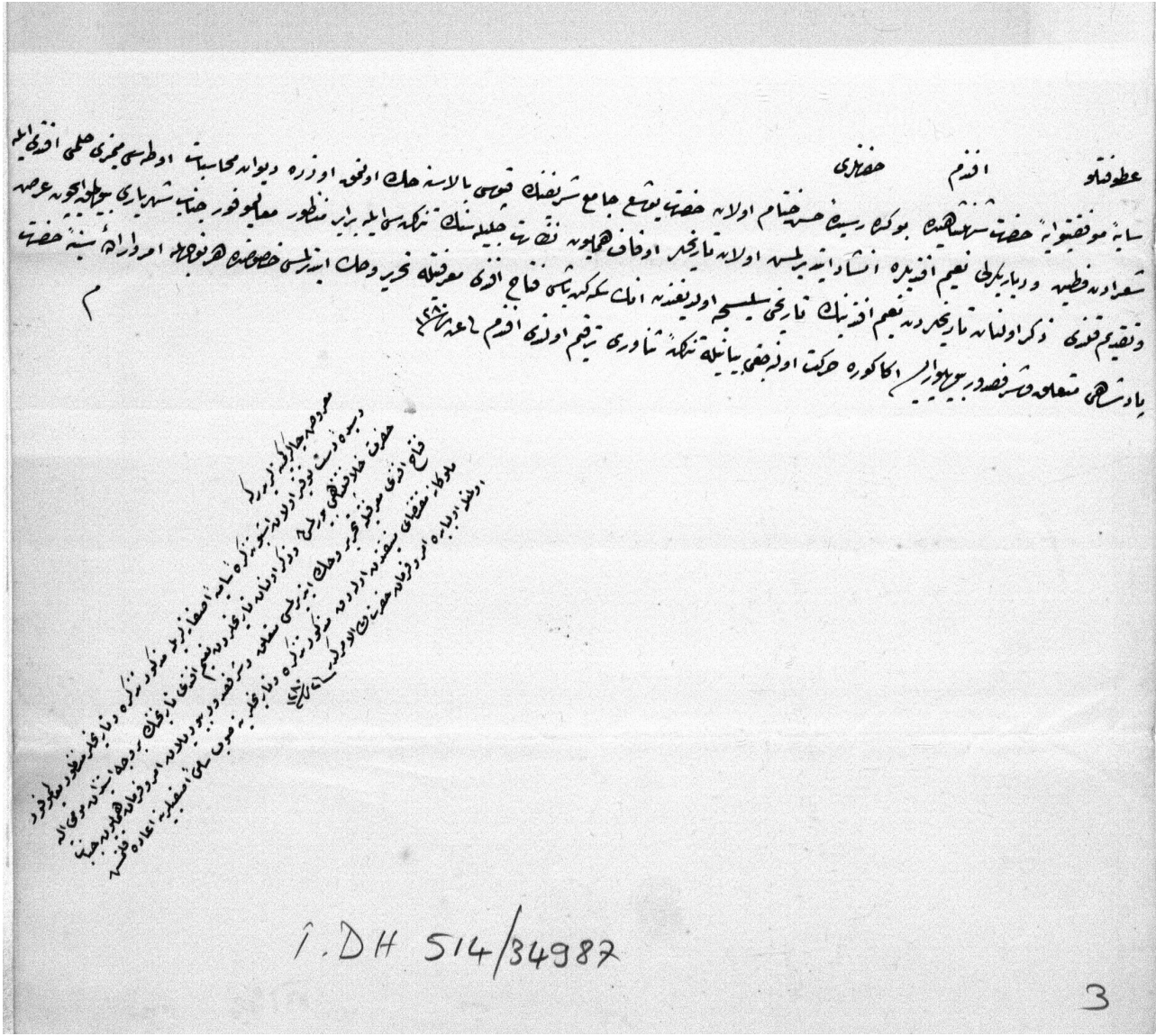
Kulu Hilmi düşürdü işte bir tarih-i bâlâ ter
Yapıldı Cami-i Yûşâ muallâ pek metin oldu
Sene 1280

Hazreti Abdülaziz Hân'ı müeyyed eyleyüb
Daima hayra muvaffak kıla Rabb-i Zülcelâl
Kıl salât-ı hamseyi tarihini söyle Fatin
Yaptı Yûşâ Camiin vâlâ şeh-i devrân bu sâl
Sene 1280

Ziyâ-yı şem'-i mihrâb-ı hilâfet, câmi-i himmet
İmâm'ül-mü'minîn Abdülaziz Hân-ı kerem-mu'tâd
Müezzinler salâ etsün Naimâ tam tarihin
Ne zîbâ kıldı Hân Abdülaziz bu camiye bünyâd
Sene 1280

Belge 4: İ. DH. 00514/34987/3

- 1) Atüfetlü efendim hazretleri
- 2) Sâye-i muvaffakiyetvâye-i Hazreti Şehinşâhîde bu kerre resîde-i hüsn-ü hitâm olan Hazret-i Yûşâ Camii şerîfinin kapusu bâlâsına hâkk olunmak üzere divân-ı muhasebât odası mümeyyizi Hilmi Efendi ile 3) şuarâdan Fatîn ve Diyarbekirli Naîm Efendilere inşâd ettirilmiş olan tarihler evkâf-ı humâyûn nezâret-i celîlesinin tezkiresi ile beraber manzûr-ı meâl-i mevfûr cenâb-ı şehriyârî buyrulmak için arz
- 4) ve takdim kılındı. Zikrolunan tarihlerden Naîm Efendi'nin tarihi selîse olduğundan anın Sikkegenbaşı Fettah Efendi marifetiyle tahrir ve hâkk ettirilmesi hususunda her vecihle emr ü irâde-i seniye-yi Hazret-i

5) Pâdişâhî müteallik ve şerefsüdûr buyrulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fi ğurre-i Rebîulâhir, sene 1280

- 1) Ma'rûz-ı çâker-i kemînelidir ki
- 2) Resîde-i dest-i tevfir olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâne-leriyle mezkûr tezkire ve tarihler manzûr-u meâl-i mevfûr
- 3) Hazret-i Hilâfet-Penâhî buyrulmuş ve zikrolunan tarihlerden Naîm Efendi tarihinin bervech-i istîzân mûmâileyhe
- 4) Fettah Efendi marifetiyle tahrir ve hâkk ettirilmesi müteallik ve şerefsüdûr buyrulan emr ü ferman-ı humâyûn cenâb-ı

5) mülûkâne-i muktezâ-yı münifinden olarak mezkûr tezkire ve tarihlerine savb-ı sâmi-i âsafânelerine iade kılınmış olmakla ol babda emr ü ferman Hazret-i Veliyyü'l-emrindir

Fi 2 Rebîulâhir sene 1280

Belge 5: A. MKT. MHM 1280. R. 8 277/91

- 1) Evkâf-ı Humâyûn Nazâret-i Celîlesine
- 2) Bu kere sâmiye-i hüsn-i hitâm olan Hazret-i Yûşa' Cami-i Şerîfî'nin kapusu bâlâsına şuarâdan Naîm Efendi'nin inşâd etmiş olduğu tarihin

Belge 5
BOA, A. MKT.
MHM 1280. R. 8
277/91.

اوقاف هجرتي نفا ربه جليله سنة
بكره سابقه حقه اولاده حقه بوع جامع شريفك قوس باسنة شعرا به نعيم قديرك انكر قبه اولديني تاريخك
لكه بشي غنوه قضاة افقيه حقه و... ايديشي حقه و... قهرلا لكفا...
صفاي دروز فقه در... و... تاريخ نفا كونه... افقه...
4w

Görsel 5
Abdülfevâh Efendi
imzalı Hz. Yüşa Camii
Kitabesi. Vatanserver,
2016, s. 50.

- 3) Sikkegenbaşı izzetlü Fettah Efendi'ye tahrir ve hâkk et-
tirilmesi hususuna vuku bulan işâr ... bi'l-istîzan irâde-i
seniye-i Cenâb-ı Pâdişâhiye
- 4) müteallik ve şerefsüdüdür buyrulmuş ve mezkûr tarih lef-
fen gönderilmiş olmakla iktizasının icrasına humâyûnları
derkâr buyrulmuş .... tezkire

Sonuç

Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere, yangın geçirmiş Yûşâ Camii Sultan Abdülaziz devrindeki tamiri tamam olunca Hilmi, Fatin ve Naîm Efendi isimli şairler hususi olarak hazırlanacak kitabe için çalışmışlar ve şiirlerini takdim etmişlerdir. Caminin tamir kitabesi olarak koyulacak şiir ve ebcekle düşürülecek tarih için saraya bu üç şairin çalışması gönderilmiş ve bunlar arasında Diyarbekirli Naîm Efendi'nin tarihi daha selişçe, yani daha akıcı ve sanatlı bulunmuş ve seçilmiştir. Kitabenin taşta mahkûk son hali şöyledir:

“Ziyâ-yı şem’-i mihrâb-ı hilâfet câmi-i şevket
İmâm’ül-müminin Abdülaziz Hân-ı kerem-mu’tâd
Bu vâlâ mabedi nâr-ı harîk etmiş iken sûzan
O bâni-i esas-ı dîn-i devlet eyledi âbâd
Müezzinler salâ etsün Naîmâ böyle târihin
Ne zîbâ kıldı Hân Abdülaziz bu camiyi bünyâd
Nemekahû Abdülfettah Sersikkegenân Sene 1280”

Hâlihazırdaki kitabenin durumuna göre arşiv belgelerinde-
ki yazışmalarla neticelendirilen son şeklinden biraz farklı ve
uzun olduğu görülmektedir. Bu durum seçilmek için gönde-
rilen şiirlerin, ehemmiyetine binaen sadece ilk ve son beyit-
lerinin yazışmalarda kaydedilmesi ile ilgili olabilir. Ya da eser
seçildikten sonra hattat, şair veya bir ilgilinin, belki de hepsi-
nin ortak kararlarıyla şiirde küçük bir değişiklik yapıldığını
anlıyoruz. İrâde-i Şâhâne'ye arz edilen metinden farklı olarak
kitabeye bir beyit fazla yazıldığı görülmektedir. Bu yazışma-
lar neticesinde, hattat tarafından şairden istenen şiir, gerekli
görülen yeni kelime ve ilavelerle değiştirilmiş olabilir. Kita-
benin kapladığı alan ve yazılacak yazı cinsi de bu ilave beyti
zaruri kılmış olabilir. Saraya arz edilen ve seçilen kitabede
yapılmış olan değişikliğin aruz vezni açısından gerekli ve isa-

betli olduğunu da söylemeliyiz.² Her biri pek mühim vesika
ve eser durumundaki kitabelerimizin, bilhassa sarayla alakalı
olanlarının nasıl bir süreçle karara bağlanıp sanatkârlara tev-
di kılındığı anlaşılmaktadır. Bu arşiv vesikalarının, işi mali
açıdan yürüten ve patronaj tabir edilen merci ile sanatkârlar
arasındaki ilişki açısından sanat tarihimize, edebiyatımıza ve
özelde hat sanatımıza kaynak olabileceği açıktır.

Kaynakça

Alparslan, A. (2012). *Osmanlı hat sanatı tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BOA. İ. DH. 00409/27061.

BOA. A. MKT. MHM 1275. M. 15138/57.

BOA. İ. DH. 00514/34987/1, 2, 3.

BOA. A. MKT. MHM 1280. R. 8 277/91.

Derman, M. U. (1982). Tuğralarda Estetik. *İlgi Mecmuası*, (33), 16-24.

Derman, M. U. (1988). Abdülfettah Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 1, s. 203). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Derman, M. U. (2013). Osmanlı Devri'nin Adalı hattatları. *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, 39, 399-409.

İnal, İ. M. K. (1955). *Son hattatlar*. İstanbul: Maarif Basımevi.

Vatansever, E. (2016). Hattat Abdülfettah Efendi'nin taşta mahkûk eserleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, İstanbul.

2 Seçim için Saray'a arz edilen ve uygun bulunan şiirde tarih beytindeki “tam” kelimesi yerine kitabede “böyle” kelimesi tercih edilmiştir. Bunun en önemli sebebi aruz vezninin hatasız tutturulması ve ölçünün; “Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâilün” olarak ancak bu değişiklikle sağlanmış olmasıdır.